

De sibiriske eskimoers åndemanere

Af T. S. Tejin

Oversat af Flemming Christensen

»Šamany Sibirskikh eskimsov«, s. 218–232 in I. S. Vdovin (red.): »Problemy Istorii Obščestvennogo soznaniia aborigenov Sibiri (po materialam vtoroj poloviny XIX-nacala XX v)« »Problemer i den samfundsmæssige bevidstheds historie blandt Sibiriens oprindelige folk (iflg. materiale fra sidste halvdel af 19. årh. og begyndelsen af 20. årh.)« Leningrad 1981, 283 s.

Såvel mænd som kvinder var åndemanere (angalkuq – naukan-dialekt, alignalriičaplino-dialekt) hos eskimoerne. Afhængigt af den kraft, hvormed åndemanerne virkede på omgivelsernes psyke, inddeltes de i tre typer: de stærke, de jævne og de svage. Den stærke åndemans virksomhed var mere omfattende og forskelligartet end de jævnes og de svages, hvorfor disse rettede sig efter ham. I Naukan havde omtrent hver eneste af de udvidede familiegrupper sin åndemaner. Disse åndemanere regnedes for at være stærke. Men den vigtigste åndemaner på bopladsen var åndemansen i den udvidede familiegruppe, der rummede bopladsens leder – nunalik¹. De udvidede familiegrupperes åndemanere spillede en stor rolle ved gennemførelsen af forholdsregler af samfundsmæssig karakter. På bopladsen Naukan hørte bopladslederen nunalik til familiegruppen Imtugmiit. Ifølge overleveringen var denne familiegruppe bopladsens grundlæggere. Hvis der udviklede sig

stridsspørgsmål mellem familiegrupperne og deres enkelte medlemmer, så lå det afgørende ord hos Imtugmiit. Det var en repræsentant for denne familiegruppe, der regnedes for at være bopladsens førstemand eller leder.

I slutningen af det 19. århundrede og i første halvdel af det 20. århundrede var der ti udvidede familiegrupper i Naukan: Imtugmiit, Sitkunarmiit, Majurirmiit, Kipunnurmiit, Tugrarmiit, Unigkuurmiit, Mamruurparmiit, Ujararmiit, Sağrarmiit og Nunarmiit. Der fandtes dengang følgende stærke åndemanere: Piškilik, Liipin, Lalak, Unguuj, Ilanga, Iintu og Angutak, Atukip, Uniqaja, Tepqelan, Savluk (kvinde) og andre; i Čaplino var der Ajvıraq, Amuja og den kvindelige åndemaner Tiivlanaun; på Ratmanov-øen (esk.: Imaqlik) var der Qingagsak og Ajuvan; på Wrangel-øen Angalkuq, Kmuu, Tagju og Iituvgi².

Eskimoerne kunne blive åndemanere under følgende omstændigheder. En fanger der var alene på et øde sted hørte,

at nogen kaldte på ham og nævnede hans navn, han hørte hemmelighedsfulde stemmer og sang. Man gik ud fra, at det var ånderne, der udvalgte deres kommende forbindelsesled til de levende mennesker. Undertiden kunne eskimoen have en drøm, hvor han talte med sine kommende ånder. Ånderne kunne tale alle sprog. I drømmen viste de sig som smukke mennesker klædt på samme måder som de levende. Ellers havde ånderne skikkelse af svaler (i eskimoernes forestilling bliver svalen om vinteren til en ulv), isbjørne, ravne, hermeliner eller traner. Sædvanligvis foreslår ånden fangeren at blive dens erhverver (man skaffer dem næring ved hjælp af offergaver). Efter en sådan drøm begynder fangeren at høre sin kommende ånds stemme og sang. For fremtiden kan han tilkalde sin ånd ved hjælp af denne sang. Efter at have haft denne drøm, henvender fangeren sig til en åndemaner og fortæller ham om drømmen. Ved hjælp af sine ånder finder åndemaneren så ud af, hvem det er der har udvalgt fangeren som forbindelsesled til de levende. Man betegnede også mennesker med psykiske forstyrrelser som åndemanere. Symptomerne kunne vise sig efter forskellige ulykker, eller årsagen kunne også være sygdom (epilepsi – umiilitkuuqut, neurastheni eller andet).

Kvindelige åndemanere regnedes for at være stærkere end mandlige. Efter eskimoernes opfattelse viste åndemanerens kraft sig også i, at de ikke mistede deres tænder. En tandløs åndemaners besværgelser var de svageste. Stærke og skarpe tænder mentes at være en hjælp og en kilde til styrke for åndemaneren,

når han holdt en seance. I dårlige tænder dannes der huller, hvor madrester samler sig, således at der kommer en ubehagelig lugt ud af munden. Hvis en åndemaner lugter således, så væmmes ånderne ved at besøge ham, og derfor mister han sin kraft. I det hele taget mistede åndemaneren kraft, når han blev gammel. Det kunne ses på hans klædning. Hans yderpels, bukser, vanter og kamikker var hvide – et tegn på svagheit og alderdom.

Åndemanerens hovedopgaver var at helbrede de syge, beskytte dem mod onde ånder, udvirke fangstlykke, i tide at erfare om kommende vanskeligheder i familien eller på bopladsen, erfare hvordan forårsjagten ville blive, samt forudsige vejret i de næste par dage.

Ved at udsørge sine ånder forudsagde åndemaneren begivenheder i familien, i den udvidede familiegruppe eller på bopladsen. Når han henvendte sig til ånderne med spørgsmål, bespiste han dem først med et stykke renskød, som han ofrede til dem. Ved at beværte ånderne overtalte åndemaneren dem til at bevare lykken i familien eller familiegruppen, til at udvirke fangstlykke og afværge mulige ulykker.

Åndemaneren regnedes for at være hovedpersonen i sin familie. Han navngav de nyfødte. Hvis et barn blev sygt, ændrede han dets navn (for at ånderne ikke skulle kunne finde det eller for at afholde dem fra at nærme sig; derfor valgte man et navn, der virkede smudsigt eller uanstændigt o. s. v.). Efter at være blevet voksen gav den helbredte sin første fangst til åndemaneren. Og så længe åndemaneren levede, gav denne

person altid en del af sin fangst til ham. Således kom fangeren i livslang afhængighed af åndemaneren.

Helbredelsen foregik undertiden ved hjælp af ånderne. Åndemaneren hidskaldte ånderne til deres syges legeme for at de skulle fjerne sygdommen. Undertiden foregik helbredelsen ved hjælp af trommestikken. Åndemaneren brugte den til at jage sygdommen ud af den syges krop (aligturaqaa), idet han svingede den over det syge sted. Svingningen af trommestikken var rettet mod husets udgang. Sygdommen blev således fjernet fra mennesket og jaget ud af det hus, hvor han boede. Der var også et enklere middel. Åndemaneren kunne blæse på det syge sted, idet han atter rettede luftstrømmen hen over den syges krop og i retning af udgangen eller i retning af ventilationsåbningen i loftet, således at sygdommen kunne flyve ud af huset sammen med åndedraget.

Når der var begravelse, kunne åndemaneren tage et menneske med, som havde forskellige lidelser. Når liget så var anbragt hvor det skulle ligge, rystede den syge med hænderne sygdommen fra sin egen krop og over på den døde (aligturaquq). Man mente, at den syges lidelse således blev overført til liget.

Åndemaneren kunne hænge et amulet-halsbånd (ujamilquq) af uafhåret sælskind om halsen på den, der skulle helbredes – dette halsbånd var en beskyttelse mod onde ånder – og samtidig ændre hans navn, for at sygdoms-ånderne ikke skulle kunne finde ham en anden gang eller ville frygte at nærme sig. For eksempel kunne den syge fra fødselen have heddet Iqanga (navnet

kan ikke etymologiseres), hvor han efter sygdommen fik navnet Sapir̄t (affaldsbunken).

Efter helbredelsen blev der til den syges livrem, som brugtes uden på yderpelsen, fastsyet figurer af svaler, sæler, ravne, fisk o. s. v., der opfattedes som beskyttere mod onde ånder. Sådanne figurer syede kvinderne på deres heldragter (qalivak). Yderligere blev der i den syges hus anbragt amuletter til beskyttelse af ham og huset mod overfald fra de onde ånders side. Disse amuletter skulle beskytte mod forskellige sygdomme. Som amuletter tjente afbildninger af jærv, ulv, ravn eller hermelin; de blev fremstillet af renskind eller sælskind, og altid i forvrænget form. Udover disse var der også familieamuletter (tunriilkutat). De var permanente og arvelige og blev overgivet fra slægtled til slægtled i den mandlige linje. De var husets beskyttere mod overnaturlige kræfter. De bestod af figurer af et menneske med et stort hovede og en stor mund, men uden arme og ben. Som amuletter brugtes også kranier af isbjørne og ulve, som man havde fanget, eller som man havde fundet. Husets overhoved fodrede amuletterne med kødstykker af friskfangede dyr. Det var kategorisk forbudt at ødelægge dem. Ville man ødelægge en amulet, var det efter eskimoernes opfattelse det samme som at dræbe et af medlemmerne af den udvidede familiegruppe, der boede hvor amuletten hørte til.

Når et menneske døde, udspurgte åndemaneren den dødes legeme (sand-sigeri): Han forklarede grunden til sygdommen og døden. Efter eskimoernes

overbevisning gav barnelig, som man udsurgte, de mest pålidelige spådomme om kommende begivenheder.

Når åndemaneren ville udspørge liget, bandt han en rem om dets hoved, og til den frie ende af remmen bandt han en stok, sædvanligvis sin trommestik. Så gav liget selv forklaringen på sygdommen og døden. Åndemaneren stillede spørgsmål og løftede ligets hoved ved hjælp af stokken. Var svaret bekræftende (angīraq), så kunne åndemaneren let løfte ligets hoved. Men hvis den døde benægtede (iqjaniiquq), så blev hovedet tungt, og man kunne ikke løfte det fra underlaget, uanset hvor mange kræfter man så brugte. Sædvanligvis blev der stillet mange forskellige spørgsmål om dødsårsagen; det var muligt, at slægtninge havde overtrådt fastslåede bestemmelser (ikke havde ofret til deres ånder), så ånderne derfor havde straffet dem ved at fjerne hans sjæl (tagmnīraq). Efter eskimoernes forestilling er sjælen som en skygge, der følger hvert menneske. Den er normalt sammen med mennesket, men kan forlade det ved en voldsom skræk, især hvis man befinder sig på et øde sted. En sådan voldsom skræk er almindelig ved synet af en ånd, og sjælen går så over til denne, eller undertiden går den hen til åndemanerens ånder, hvis den døde skulle straffes for ikke at have overholdt sine rituelle forpligtelser. Ved hjælp af sine ånder kan åndemaneren erfare, at den syge har mistet sin sjæl, men det er muligt, at ånderne ikke ønsker, at den skal vende tilbage til sin ejermand. I så tilfælde er den syge prisgivet. Men undertiden indvilliger ånderne i at sende sjælen tilbage

til den syge, hvorefter han kommer sig igen.

Ved at udspørge et lig fik man viden om kommende begivenheder i slægtningenes liv (vil nogen af dem blive syge eller dø). Hvis han er død på grund af menneskelig indgriben (stukket ned eller forgivet), så råder slægtningene ham til at hævne sig på den skyldige (akili). Ifølge eskimoernes forestillinger kom den døde, hvis han havde været et godt, ærligt og venligt menneske, i himlen (silamun ugtaquq), hvor der var sørget for, at han kunne leve lykkeligt og sorgløst. Men havde han forsyndet sig mod nogen og påført dem skade (f. eks. dræbt en sagesløs), faldt han ned til underverdenens hersker Nunam asiin juu. Det betød, at han kom et sted hen, hvor livsbetingelserne var de ringest tænkelige: stadig sult, megen fugt, næsten intet drikkevand, afstraffelse med pisk for den ringeste forseelse. Hele proceduren med at udspørge liget foregik i en snæver kreds af slægtninge natten før begravelsen.

Når en åndemaner døde, var ingen længere i stand til at tilkalde hans ånder. Men man brugte hans trommestik til at udspørge levende og døde. Undertiden hændte det, at en af åndemanerens ånder kom til stede ved udspørgningen af liget; så kom den til at høre til en af åndemanerens slægtninge i den mandlige linje (sædvanligvis en søn). Åndemanerens trommestik blev overgivet fra generation til generation i mandlig linje. Den tjente som husets beskyttelse mod onde ånder. Når en åndemaner blev begravet, blev hans tromme sønderbrudt og lagt på graven. Den afdødes

ødelagte ting blev i den hinsidige verden.

Fangstlykken afhang af åndemanerne. Åndemaneren rådede fangeren til, at han før han begav sig afsted skulle aflægge løfte (aprutaquq) om at ofre noget af den første fangst til havets hersker. Var fangsten vellykket regnede man med, at havets hersker var tilfreds.

Ved hjælp af sine ånder erfarede åndemaneren om ulykke, der måtte være i vente for familien eller familiegruppen. Åndemaneren skulle forudse enhver kommende ulykke og advare slægtningene herom.

De sibiriske eskimoer havde mange religiøse fester: hvalfesten (puuġa) – hvor resterne af hvalen blev sænket i havet³; tilbageførelsen til havet af hvidhvalens rester (ġsġiqut); søsætningen af konebåden om foråret (qamugaqut)⁴; indvielsen af de unge drenge til fangere⁵; festligheder i anledning af helbredelsen af en syg. Undertiden afgav den syge under sygdommen et løfte (aprustaq) om at gennemføre sportskampe med udsættelse af præmier – kortdistanceløb med deltagelse fra de forskellige familiegrupper (8–10 mennesker). Præmierne gik til den der kom først og den der kom sidst. Alle sådanne sportskampe foregik under åndemanerens tilstedeværelse og efter hans råd og anvisninger.

Åndemaneren fik sædvanligvis kun betaling i forbindelse med behandling af syge. Betalingen afhang af den syges tilstand. Jo dårligere den syge følte sig, jo højere var betalingen. Sædvanligvis betalte man med skind af polarræv eller jærv (eskimoerne regnede jærveskind for

at være det værdifuldeste), ræv, isbjørn, remmesæl eller ringsæl, eller skindremme.

Særlig værdsatte var remmene af remmesælsskind, især de tynde, der brugtes som slæberemme. Slægtninge til en syg og fattig familie måtte ikke sjældent overgive alle deres materielle værdier til åndemaneren. Man mente, at jo rigere gaver man skænkede åndemanerens ånder, jo hurtigere ville den syge komme sig. Det var den syges far eller en af hans bedsteforældre, der fastsatte betalingen. Når åndemaneren modtog betalingen (gaven), sagde han til den syges slægtninge, at den skulle bruges til at hidkalde ånderne. Hvis den syge ikke kom sig, efter at åndemaneren havde været tilkaldt første gang, havde slægtningene ret til atter at tilkalde den samme åndemaner. Også efter den anden tilkaldelse måtte man give åndemaneren betaling. Sædvanligvis sagde åndemaneren, at ånderne havde besluttet sig til at tage sig betalt af ham selv.

De eskimoiske åndemanere havde ikke en særlig dragt. En undtagelse herfra udgjorde de åndemanere, der forudsagde vejret, idet de under hvalfesten optrådte i en særlig ceremoniel dragt. Det var sædvanligvis en bedaget og erfaren fanger og åndemaner i en familiegruppe, der blev vejrsprophet. Han havde en træstav (ajaviik) med streger i tre farver: rød (kavilrii), hvid – en afbarket flade af staven – og sort (grafit, talnarrġik).

Når hvalfesten oprandt, klædte vejrspropheten sig på meget langsomt, idet han fremhviskede besværgelser for at sikre et vellykket udfald af ritualen. Ordet aġġġti

(vejrprofet) fik en generaliseret betydning: enhver langsomhed i arbejdet fremkaldte dette ord. Åndemanagerens dragt bestod af yderpels syet af renskælveskind, udsmykket med amuletvædhæng, der forestillede forskellige dyr i bevidst forvrænget form for at skræmme ånderne. Det var figurer af hvaler, isbjørne, ravne og svaler fremstillet af hvalknogler, og desuden figurer af isbjørne udskåret af hvalrostand. Åndemanagerens bukser var syet af sælskind med striber af renlæder, udsmykket med broderede ornamenter. Man kunne umiddelbart kende en vejrprofet på hans dragt og hans stav. Under festen var det kun bopladsens overhovede (leder) – nunalik – der havde ret til at tale med ham. Det var gennem ham vejrprofeten forklarede sine bopladsfæller udsigten for vejret i de nærmeste to-tre dage.

Åndemanagerens tromme var af samme slags som den tromme, eskimoerne brugte til deres fælles nationale danse. Men åndemanagerens trommestik (mumīq) var kraftigere og mere massiv end de almindelige. Den kunne være fremstillet af en hvilken som helst træsort. Åndemanageren slog med trommestikken på trommens ramme. Trommen (sajaq) bestod af en ramme med et håndtag (tuguvik) af hvalrostand eller rentak. Trommens håndtag var i forskellige familier fremstillet af forskelligt materiale, hvilket ikke var forbundet med særlige traditioner. Sajaq'en var beklædt med et stykke hvalrosmave (isikaq), som var en gennemsigtig hinde. Den blev skilt fra resten af maven efter at denne var blevet blæst op for at tørre,

og derefter blev den skåret ud og overført til trommens ramme.

I eskimoernes forestillingsverden havde den stærke åndemanager et antal hjælpeånder: havets ånd Imam Almīsii – beskytter af fangeren under fangst på havet; luftens hersker Silam juu – beskytter under ændringer i vejret, som fangerne henvendte sig til, når de på åbent hav blev overrasket af kraftig vind eller storm. De henvendte sig til luftens hersker med besværgelser (bønner) for at blive frelst fra elementernes rasen. Der var også ånder for skærene – ĩpnam juu, for elvene – Kuigarīm juu, for fjordene – Kangim juu, for næssene – Aknirīm juu. Men den kraftigste ånd var den underjordiske ånd Nunam juu. Alle disse ånder var den hinsidige verdens faste beboere. For ikke at krænke sine ånder måtte åndemanageren en gang om måneden (og altid ved fuldmåne) bringe dem ofre (nīrvāriiquq). Ved fuldmåne kan ånderne tydeligt se, hvad der foregår, og hvem der viser dem opmærksomhed. Hvis en åndemanager under ofringen skulle glemme en af sine ånder, ville dette føre til ulykke, da ånderne ville tage en grusom hævn for en sådan glemsomhed.

Efter at en åndemanager var tilkaldt til en syg, fik han udover betalingen også et stykke line af remmesælsskind (qīputaq). Man mente, at denne rem var hans livline (ĩjutīgkaqaqa tagavik), hvorfor åndemanageren søgte at bevare den uskadt. Hvis åndemanagerens slægtninge af en eller anden årsag eller tilfældigt brugte denne rem, eller hvis den gik tabt (blev ædt af hunde eller faldt i uvedkommandes hænder), var det det værste der

kunne ske for åndemaneren. I så tilfælde tog de fortørnede ånder hans ånd eller sjæl (tagnīraq).

Udover de altid eksisterende ånder var der de midlertidige – de dødes ånder, som kunne være farlige for de levendes helbred, især hvis de var blevet tilkaldt: når de tog afsted igen kunne de tage et levende menneskes ånd med sig.

De ånder, der beboede den hinsidige verden, regnede eskimoerne for at være evige. De dødes ånder mente man var onde ånder. Når man udspurgte en død, bad denne sine slægtninge om at kalde ham til hjælp, hvis de kom i vanskeligheder. Det gjorde slægtningene også i de første år, men efter nogle års forløb holdt de op med at tilkalde ham, da han var blevet farlig for de levende. Det forklares ved, at den dødes ånd efter nogle års forløb begynder at længes efter beslægtede. Når den har været tilkaldt og tager afsted igen, tager den derfor i al ubemærkethed en af sine slægtninges sjæle med sig. For at undgå dette, bestræbte man sig på ikke at tilkalde sådanne ånder. I det hele taget blev mennesker, der havde skadet andre, efter døden til onde ånder. Man havde dog visse hjælpemidler til at beskytte sig mod disse. For at hindre dem i at trænge ind i huset⁶ gik en kvinde (som havde født) rundt om det i solens retning og spredte menneske-urin fra trænatpotten ved hjælp af et bundt græs, eller hun spredte spækrester fra spækkarret (lampen) – *īngasitaq*⁷. Undertiden var det tilstrækkeligt for formålet at hælde urin (kuvi-gaqut) på jorden eller sneen uden for indgangen til huset. Man kunne også bortjage den dødes ånd ved hjælp af en

åndemaner-trommestik, idet man rystede den i forskellige retninger. I denne forbindelse kan man passende anføre et velkendt eskimoisk sagn.

»Der var engang to venner, som var uadskillelige, skønt de kom fra forskellige familiegrupper. Fra de var små var de så gode venner, at de kaldte hinanden for brødre. Og de besluttede, at hvis en af dem skulle dø, så ville de stadig besøge hinanden som om de var i live. Snart blev en af dem syg og døde. Den levende kammerat sørgede sådan, at han intetsteds fandt ro. Han vidste, at hans døde ven fire dage efter begravelsen skulle gå rundt til alle bopladsens huse. Der gik så fire dage, og han kunne ikke falde i søvn om natten, han lå med lukkede øjne og mindedes sin afdøde ven, idet han havde på fornemmelsen, at der skulle ske noget rædselsvækkende og hemmelighedsfuldt med ham. På dette tidspunkt sov alle hans husfæller. Men han ventede på noget. Og pludselig var det som om huset åbnede sig. Han fik øje på den klare, skyfri himmel fyldt med stjerner. Han kunne endda skelne Nordstjernen blandt de andre. Men månen så underlig ud. Den havde menneskeansigt. Han kunne tydeligt se fjeldene omkring bopladsen, havets bred og selv gravpladsen, hvor resterne af hans elskede ven lå. Han bemærkede så, at der kom et lys tilsyne på vennens grav. Og dette lys begyndte at bevæge sig i retning af bopladsen. Og han kom straks i tanker om deres aftale – efter døden at besøge den levende kammerat. Lyset nærmede sig huset og blegnede, og i stedet kom et menneske tilsyne. Han genkendte sin afdøde ven på ansigtet. Ven-

nen gik hen til huset og sagde: 'Vær ikke bange for mig, der sker dig intet ondt. Men lov mig blot, at du vil hjælpe med at gå rundt til alle bopladsens huse. Alene er det trist'. De gik sammen rundt på bopladsen. I himlen var der en sand fryd. Der var støj, latter, råb og sang. Alt rundtom var usædvanligt, hemmelighedsfuldt. På gravpladsen var der huse i stedet for grave. Man kunne høre hundeglam, men det var som kom det langvejsfra. Den levende kammerat kunne ikke holde sig tilbage, men spurgte sin døde ven: 'Hvorfor er der larm i himlen, og huse oppe og nede?' Han svarede: 'Man holder fest i himlen – det er ånder ligesom jeg. Og husene deroppe er vore boliger. I den anden verden lever vi ligesom I gør det på jorden'. Mens de gik rundt til alle husene kunne de se tværs igennem dem. Man kunne endda se beboerne, hvordan og i hvilken stilling de lå og sov. Men blandt de sovende var der af en eller anden grund isbjørne, jærve, ulve og ravne der vågede, og de var af gigantisk størrelse (det var amuletterne, husets beskyttere). De kom til huse, der var omgivet af et bredt bælte af urin eller af et fedtet skær af spækrester fra lamper. 'Det er huse, hvis beboere foretager den fastsatte spredning af urin eller spækrester. Dem kan man ikke komme ind til' sagde den døde ven. Men nogle af husene havde ingen sådanne skavanker. Det var endda så galt, at beskytterne (amuletterne) sov blandt beboerne. Sådanne huse kunne man trygt gå ind i og tage ånden fra en af de sovende. 'Det er dem der ikke foretager den fastsatte urinspredning' fortsatte den døde. Efter at have gået

rundt tog de venskabelig afsked med hinanden. Det siges, at hans (den døde) ven levede til han var langt oppe i årene«.

Dette sagn blev fortalt fra slægtled til slægtled til forskrækkelse for de levende. Når nogen af bopladsens beboere døde, bad åndemanerne derfor slægtningene om omhyggeligt at foretage urinspredningen.

Åndebesværgelsen var åndemanerens vigtigste middel til at nå sit mål. Før åndemaneren hidkaldte sine ånder, klædte han sig nøgen til bæltet og anbragte gaver (betalingen), som han havde fået af den syges slægtninge, i nærheden af det sted, hvor han sad. Så lod husherren lamperne slukke. Herefter måtte den syges slægtninge sidde stille under besværgelsen uden at tale sammen, ellers ville åndemanerens hjælpeånd høre dem og ikke komme tilstede. Så tog åndemaneren trommen og trommestikket og begyndte at synge. Åndemaneren havde sine egne ordløse sange. De blev udført i en meget hurtig rytme. Herunder slog han heftigt på trommen med trommestikken. De jævne og de svage åndemanere gav deres forudsigelser til tilhørerne under besværgelsen (de kom ikke i ekstase). Men de stærke åndemanere fik hallucinationer under ekstasen og meddelte deres omgivelser hvilke forudsigelser de havde fra disse hallucinationer. Ekstasen indtrådte efter et voldsomt trommeslag og sangens afløsning af krigeriske, øresønderrivende råb. Alt dette indvirkede kraftigt på deltagernes psykiske tilstand. Trommeslagene ophørte, råbene ophørte, og åndemaneren satte sig langsomt på gulvet.

Dette betød, at han allerede var i umiddelbar forbindelse med sine ånder. Under ekstasen begynder åndemanagerens hallucinationer – han tror at se alt omkring sig: havet, fjeldene, næssene, stenene, hele den omgivende natur, hvor hans ånder befinder sig. Herunder taler han med sine ånder på et sprog, der er ganske uforståeligt for omgivelserne⁸. Det hænder dog også, at han taler et forståeligt sprog. F. eks. talte åndemanageren Uniqaja med sine ånder på čaplino-dialekt, medens han selv normalt talte naukan-dialekt. Undertiden holdt åndemanageren op med at tale under ekstasen. Det betød, at hans ånd midlertidigt forlod kroppen og opsøgte ånderne for at erfare enkeltheder om stammefrændernes fremtidige liv.

Under besværgelsen kunne åndemanageren vise forskellige tricks: han skød sig i hovedet eller hjertet, 'snittede' tungen af, stak sig med en kniv og lukkede såret igen, trak sine tarms ud eller slugte sten; han gik ud af det lukkede hus, og lavede under trommens drønen larm, der lød til at opstå rundt om huset, og det forekom tilhørerne, at der udenfor lød skarpe råb og uforståelige stemmer; han talte med sine ånder, når lyset var tændt og i overværelse af tilskuere.

Åndemanagerens sprog under kontakten med ånderne lader sig ikke studere. Han holder det strengt hemmeligt og forklarer det ikke til nogen. Åndemanageren Tiipqilans ånder hørte til de underjordiske ånder. Han nævnede ikke deres navne, det var kun ham der kendte dem. Hans ånder svarede ham på et sprog, der var uforståeligt for andre. Efter øjenvidners udsagn sker der det, når

åndemanagerens ånd forlader hans legeme, at pulsen bliver svagere og hjerterytmen hurtigere. På det tidspunkt ligger åndemanageren ubevægelig på ryggen.

Det er interessant at efterforske de eskimoiske åndemanageres materielle forhold. De stærke åndemanagerer var de ældste på bopladsen. De nød stor autoritet, og ikke blot overfor deres egne bopladsfæller. De manglede intet. Den fanger, der havde fået fangst, bragte først og fremmest et godt stykke kød til åndemanageren. De stærke åndemanagerer havde stor fangererfaring. Derfor slog deres forudsigelser om vejret og dyrenes færden ofte til, hvilket gav dem en endnu større autoritet.

Da de jævne og de svage åndemanagerer var yngre, drev de fangst som alle andre og stod for deres egen økonomi. Det var først i en modnere alder, at de kunne blive stærke åndemanagerer.

Åndemanagerne passede på, at der ikke gik skår i deres prestige. Det gik ikke an at krænke en åndemanager, da han så ville hævn sig grusomt på fornærmeren: det kunne hænde på fangsten, at en havstrøm førte ham bort på en isflage (agataqaa), hvor han så ville omkomme; hans ånd kunne blive stjålet af ånderne, eller han kunne spise forgiftet kød. Men havde en åndemanager foretaget sig noget forbryderisk mod andre, mistede han sine bopladsfællers tillid. Tidligere dræbte man de åndemanagerer, der havde begået forbrydelser.

Eskimoerne troede på et liv efter døden. Dræbte de en åndemanager, så blev han en evig fjende for den familiegruppe, hvortil drabsmanden hørte. Åndemanageren stræbte efter at straffe

sine drabsmænd, også fra den anden verden. Det var de færreste åndemanere der søgte at hævne sig for at bevare autoriteten blandt bopladsfællerne. Der var nemlig en yderligere overvejelse: brugte en åndemaner sine ånder til at skade folk (ariruuraquq), så blev det så meget desto værre for ham selv. En ånd, der har vænnet sig til menneskekød, kræver hvert år nye ofre. Åndemaneren skal hvert år bringe den et nyt offer – en person uden for slægten. Afslår han at bringe det krævede offer til sine ånder, kan de uden videre selv vælge en af hans slægtninge eller endog ham selv. De kommer uden for hans indflydelse.

Når en person var udvalgt til offer for ånderne, tog åndemaneren et stykke af hans klædning (q̄isugvikaqaa). Om natten, når alle lå og sov, gik åndemaneren til udkanten af bopladsen til den side hvor solen står op. Efter at have hidkaldt sine ånder ofrede han stumperne af det udvalgte offers klædning. De trådte i stedet for offerets krop. Klædningsstumperne skulle være af renskind eller sælskind.

Der var også åndemanere, som var giftmordere. Tidligere begravede eskimoerne ikke de døde. De lagde liget på jorden og omgav det med sten. De skar den dodes klædning i stykker og efterlod liget nøgent. Mændene skulle bruge fire dage for at komme til den hinsidige verden, kvinderne fem dage. Kvinderne levede længere end mændene, da de havde fem liv. Efter begravelsen gik man hen til mændenes gravsted efter fire dages forløb og til kvindernes efter fem. Hvis liget efter denne periode allerede var ædt af hunde eller polarræve

betød det, at dette menneske havde været godt medens det levede. Hvis liget derimod var helt, så bar dette menneske på en skyld overfor de levende. Det kunne en åndemaner bruge til at forøve giftmord med. Om natten, når alle andre på bopladsen sov, gik åndemaneren hen til graven. Han gik ikke hurtigt. Han lagde sig på jorden og sneg sig hen til den døde, idet han efterlignede en ræv og endda viftede med halen (han brugte benet som hale). Det gjorde han for at den dodes ånd ikke skulle opdage, at det var et menneske, der sneg sig hen til ham. Med en kniv skar han et stykke kød af den dodes krop. Derhjemme pakke han dette stykke kød ind i tørrede hvalros- eller remmesæltarme og gemte det, for at ingen af hans slægtninge skulle finde det, og han afventede så at kødet skulle rådne op. Når han så inviterede den, der havde krænket ham, bespiste han ham med renkød blandet med kødet fra den døde. Indenfor et år ville gæsten så dø, idet hans organisme ville rådne op.

Det var kun de unge åndemanere, der deltog systematisk i den samfundsmæssige produktion. De havde ingen særlig høj autoritet, men man regnede dog med dem og lyttede til dem. De ældre åndemanere deltog ikke altid i den samfundsmæssige fangst – alderen og de svigtende kræfter holdt dem tilbage – men de bestræbte sig på at virke raske og rørige. Om vinteren beskæftigede de sig sædvanligvis med fiskefangst på isen, hjemlige sysler som udskæring af skind til remme o. s. v. Kun i forår- og sommerperioden og om efteråret deltog de i den kollektive sødyrfangst. Hvert både-

hold havde en gammel åndemaner. Sædvanligvis var det en slægtning til bådejeren. Åndemanerens grundlæggende og vigtigste opgave under den kollektive fangst var at beskytte fangerens liv mod de rasende naturkræfter og havets onde ånder. Han var den ledende i båden og nød en uindskrænket autoritet. Alle henvendte sig til ham for at få vejledning, selv bådejeren. Til åndemanerens pligter hørte ofringen af kødstumper fra det først fangede dyr til havets hersker og til luftens, men også til skærenes og næs-senes ånder og til ånder der levede i fjeldene og andre ånder i naturen. På åbent hav beskæftigede åndemaneren sig ikke med at forudsige fremtiden. Hans større erfaring i fangsten var nødvendig for de unge fangere. Han lærte dem hvordan og fra hvilken side man kunne nærme sig både til hvalrosserne på isen, hvordan man skulle undgå angrebet fra den sårede hvalros, hvordan man skulle bære sig ad under fangsten på grå- og grønlandshvaler, hvordan man skulle føre båden i tæt tåge eller storm, hvordan sejlene skulle sættes i forskellige vindretninger og -styrker, hvordan man skulle føre fartøjet gennem drivisen, under hvilke vejrforhold man var nødt til at opgive fangsten o. s. v. Man henvendte sig til åndemaneren for at få hjælp i alle uforudsete tilfælde på havet⁹.

I familiens liv spillede åndemaneren en stor rolle, han deltog i løsningen af en række vigtige spørgsmål. Åndemanerne stod i spidsen for fanger-festerne og ledte deres gennemførelse (hvalfesten, søsætningsfesten, tilbageførelsen af hvidhvalen til havet o. s. v.)¹⁰.

Før den første forårsfangst på havet

rådspurgte åndemaneren sine ånder ved hjælp af en trætrommestik, der med en rem var fastgjort til hovedet på bådejeren (anjalik). Der blev stillet mange spørgsmål: ville man have fangstlykken med sig, hvilke problemer var i vente for fangernes familier, ville fangstdyrene søge andre steder hen, hvem af fangerne burde man ikke sende på fangst i de første dage af fangstsæsonen. Åndemaneren måtte under de første dage af fangsten ikke sidde i båd med en, der lige havde mistet en slægtning, eller med en fanger, der havde undladt at bære sine fangstredskaber fra sit eget hus over til en slægtning i et andet hus, medens hans kone eller hans hunde fødte. Overtrædelse af disse gamle forskrifter blev regnet som en krænkelse af forfædrenes love (ukjuralat ijusit)¹¹. Fangstdyrene ville med væmmelse flygte (kimujakut) fra den båd, hvor et sådant skændigt menneske opholdt sig.

Åndemaneren udspurgte også hovedet af den første hvalros man fangede, på samme måde som han udspurgte dødes eller levendes hoveder. Der blev stillet forskellige spørgsmål: ville der i år komme mange hvalrosser, ville der om efteråret komme grønlandshvaler, ville hvalrosserne samle sig de sædvanlige steder. Efter at have udspurgt hovedet overtalte åndemaneren med besværgelser hvalrossen til ikke at føle sig krænket af menneskene, til at fremme fangstlykken og til at bringe mange hvalrosser med sig til næste år. Bådejeren gik udenfor og kastede stumper af hvalrossens laller i retning af havet. Det symboliserede, at sjælen af den dræbte hvalros var vendt tilbage til havet. Efter at

gæsterne var blevet bespist bar man det flåede hvalroshoved hen til et særligt offersted langt fra bopladsen, hvor der allerede var mange hvalroskranier, samlet gennem umindelige tider.

De fleste af de yngre åndemanere forholdt sig loyalt overfor etableringen af sovjetmagten. De var endog glade for de russiske læger, der kom. De kaldte dem 'levende ånder'. Åndemanernes ånder var usynlige for omgivelserne, og det kunne ikke ses, hvordan de helbredte de syge. Men de russiske læger foretog behandlingen medens deltagerne så på. De gamle åndemanere, der var tæt knyttet til de velstående fangere og tidligere handelsmænd, anerkendte ikke den nye magt. De opfordrede befolkningen til ikke at overlade de syge til lægernes behandling og til ikke at sende børnene i skole. I Naukan var der en gruppe åndemanere (Niniignilan, Qantagun, Aminak og andre), der propaganderede nogle kristne skikke. Denne gruppe var dannet efter initiativ fra amerikanske missionærer i starten af 1920'erne. I spidsen for gruppen var den syge åndemaner Niniignilan, som havde antaget den kristne tro. Niniignilan havde en psykisk lidelse, der kom til periodisk udbrud. Under anfaldene søgte han bort og løb ud i tundraen, så hans bopladsfæller mente, at en af hans ånder havde taget ophold i ham. Næsten alle frygtede ham. Denne gruppe propaganderede kristendommens gavn blandt eskimoerne og indførte et nyt ord i det eskimoiske sprog – santi (af engelsk: sunday – søndag). Det var forbudt af arbejde eller gå på fangst, når det var santi. Denne gruppe forbød, at man sendte børnene i

skole, den krævede, at man undgik de russiske læger og undlod at lade dem behandle de syge, den opfordrede befolkningen til ikke at købe sovjetiske varer, og den udbredte forskellige rygter.

Åndemanertroen havde gennem århundreder fæstnet sine rødder i folks bevidsthed lige fra de var små, så den viste sig at være en livskraftig del af verdensopfattelsen blandt det yderste Nordøstasiens beboere. Det var umuligt med ét slag at udrydde den fra befolkningernes samfundsmæssige bevidsthed. Børnene var fra de yngste år under indflydelse fra forældrenes religiøse opfattelser og kulturelle virksomhed og fra åndemanerne med deres aktiviteter, deres forskrifter og ritualer¹². Den unge fanger lærte ikke blot af åndemanerne, hvordan fangsten skulle foregå, men lærte også besværgelser, der var forbundet med fangsten og var nødvendige for hans liv – f. eks. hvordan man skulle takke havets hersker for fangstlykke, hvordan man skulle påkalde hjælp fra havets hersker i tilfælde af uheld under fangsten (hvis man blev ført til havs på en isflage; ved et uheld kom til at tilføje sig selv sår; blev uventet syg under fangsten og hjælp ikke kunne ventes; blev angrebet af en isbjørn men forblev i live; faldt i vandet uden at kunne komme op igen, o. s. v.), hvordan man skulle udvælge sig en pige og indgyde kærlige følelser i hende¹³.

Med fremskridtene på Čukotka for det nye liv, der var forskelligt fra fortidens, hvor alt var blevet holdt nede i fangernes overtroiske analfabetisme, så man gode resultater i den aktive propa-

ganda for videnskabelige ideer, højnelsen af folkets fælles kultur, og af de sovjetiske partiarbejders, læreres og lægers ateistiske arbejde med åndemanertroens reaktionære væren og dens skadevirkninger på folkets bevidsthed, og åndemanertroen – denne relik fra en fjern fortid – blev udryddet.

I vor tid holder åndemanertroens grundlag sig endnu i nogle gamle menneskers bevidsthed i enkelte traditioner. Den unge generation kender kun til åndemanerne og deres virksomhed gennem de gamles fortællinger.

Nutildags er de traditionelle fester

stort set forsvundet fra eskimoernes samfundsmæssige liv, da de afspejler forskellige overtroiske og religiøse forestillinger (henvendelse til havets eller luftens hersker, til fangstdyrets ånd, til fjeldenes, skærenes, næssenes ånder o. s. v.). Som bekendt spillede sange og mime-danse, der var specielt udviklet til festerne, en stor underholdende rolle ved disse lejligheder. Den ene efter den anden af de traditionelle fester er forsvundet, men mime-dansene og sangkunsten, nu befriet fra den religiøse fernis, har taget en anden, videre udvikling på det nye socialistiske grundlag.

Noter:

- 1 Nunalik – lederen af bopladsen; således kaldtes overhovedet for den eskimoiske udvidede familieggruppe, hvis forfædre havde grundlagt den givne boplads og var dens første beboere. Han havde ret og pligt til at indlede alle kultiske handlinger af fælles betydning for bopladsen og til at iagttage opretholdelsen af ro og orden på bopladsen. Uden samtykke fra nunalik kunne ingen slå sig ned på bopladsen i længere tid.
- 2 Åndemanerne på Wrangel-øen kom der sammen med de første nybyggere i 1926. Se Usakov, G. A. »Ostrov metelej« / »Snestormenes Ø« / Lenin-grad 1973.
- 3 Tejin, T. S. »Eskimosskij prazdnik kita polka (na primere poselka Naukan)« / »Den eskimoiske hvalfest (puuła) (ud fra eksemplet Naukan)« Krajnevedceskije Zapiske, nr. X, Magadan 1975.
- 4 Tejin, T. S.: »Pervyj spusk bajdary na vodu (iz žizni naukanskikh eskimov)« / »Søsætningen af konebåden (fra Naukan-eskimoernes liv)« Krajnevedceskije Zapiske nr. XI, Magadan 1977.

- 5 Indvielsen til fanger skete, når en dreng for første gang havde fanget ringsæl eller remmesæl. I ældre tid fik han ved indvielsen trukket labretter af vegsten eller ben gennem læber og kinder – et tegn på, at han var blevet voksen. Dette gamle fangerritual blev gennemført under ledelse af en åndemaner (som var i slægt med drengens far eller mor).
- 6 Ifølge eskimoernes tro gik en mand fire dage efter sin død rundt (İpataquq) på hele bopladsen for at sikre sig, at husene var lukkede; hvis ikke, trængte han ind og stjal enten ånden eller sjælen fra et menneske, som han enten holdt af eller hadede. En kvinde gik rundt på bopladsen på femtedagen efter sin begravelse.
- 7 Eskimoerne regnede kvinden for at være et guddommeligt væsen, da hun frembragte efterkommere. Derfor var hun rædselsvækkende for de onde ånder.
- 8 Bogoraz, V. G. »O tak nazyvajemom jazyke dukhov(šamanskom) u raznykh vetvej eskimosskogo plemeni« / »Om det såkaldte ånde-

maner- eller åndesprog hos forskellige grene af den eskimoiske stamme» / *Izvestija Rossijskoj Akademii Nauk, Leningrad 1919*. Se dette nr. af tidsskriftet s. XX.

- 9 Åndemaneren og fangerne havde ingen forestillinger om, hvordan havets hersker så ud, da ingen havde set denne. Havets hersker mentes at sørge for skibets sikkerhed og fangernes liv under fangsten. Under fællesfangsten i konebåden blev der ofret til havets hersker, idet man skar stumper af hvalrossens laller og af gråhvalens og grønlands-hvalens luffer. Eskimoerne kendte heller ikke luftens herskers udseende. Under de arkæologiske udgravninger i Ekven fandt S. Z. Arutjunov og D. A. Sergejev en træmaske (et menneskeansigt). De hævder, at det er en fremstilling af luftens hersker, hvilket er lidet sandsynligt (Arutjunov, S. A. & Sergejev, D. A.: »Problemy etniceskoj istorii Beringomor'ja (Ėkvenskoj mogil'nik)« / »Problemy i Beringhavs-området etniske historie (Ekven-gravpladsen)« / Moskva 1975 s. 180. Under hvalfesten brugte eskimoerne forskellige masker. Og denne maske er tilsyneladende blevet brugt under festen og senere begravet sammen med sin ejer. Luftens hersker bestemte over vejret på havet. Når man var til havs, ofrede man derfor også til luftens hersker. Når man var på land, ofrede man renkød til luftens hersker. Almindelige fangere på individuel fangst kunne selv foretage ofringer til havets og luftens herskere og også til deres åndemaneres ånder.
- 10 Familien til den fanger, der havde fået hvidhvalen, førte dens rester tilbage til havet. Ved fordelingen fik denne fanger flipperne, halen og hovedet. Alt dette opbevarede i hans kødgrav. Efter nogle dages forløb gik familiemedlemmerne derhen før dag gry og samlede hvalens hovede og øvrige dele og bar dem ind i huset. På briksen blev der udbredt en tørret hvalroshud (sin'rak), som man flænsede ring- og remmesæler på, og hvor man garvede isbjørneskind. Det blev vædet med vand fra et særligt trækar (imisan), før hvidhvalens hovede blev båret ind i huset. Man lagde hovedet og de øvrige dele af hvalen på hvalroshuden. Der blev skåret stykker af det hele (arv'ruurit) i samme antal som der var beboere i huset. Husbeboerne kastede stykkerne ud gennem indgangen i havets retning. Den ældste i familien var den første der kastede. Dette ritual udgjorde hvidhvalens tilbagevenden til sit rette element, havet. Efter udførelsen af dette ritual indbød fangeren sine ældre slægtninge i den mandlige linje. Hvidhvalens hovede blev anbragt på et aflangt træfad (kajukak), og bespisningen af de indbudte (tilliirakut) kunne begynde. Bagefter gik gæsterne hver til sit.
- 11 Hver udvidet familiegruppe havde sine forfædre – sivunrit. Ritualer, sædvaner, jagtregler, fester, forestillinger, myter, sagn, forbud, familiemæssige og ægteskabelige ritualer – alt dette udgør tilsammen slægtens sædvaneregler (sivulimta ūrat) – de fra forfædrene overleverede regler for, hvordan man skulle opføre sig. Hvis en familiegruppe uddøde, så ophørte deres sædvaneregler med at eksistere. Men andre familiegrupper huskede den uddøde gruppe enten for noget godt eller noget skidt. For eksempel er familiegrupperne Sagrarmiit og Unigkuarmiit (fra Naukan) forlængst uddøde. Men man mindes dem og fortæller om dem. Således regnedes medlemmerne af Sagrarmiit-gruppen for at være eksperter i at bygge underjordiske huse, medens Unigkuarmiit blev anset for at være de dovneste og de mest religiøse.
- 12 En drengefødsel regnedes for at være den største lykke for en familie. Drengen var en fremtidig fanger og familieforsørger. Slægtningene fulgte hans opdragelse med stor opmærksomhed. Faderen, bedstefaderen og de ældre brødre tog sig af hans fysiske udvikling og fangerfærdigheder. Hans åndelige opdragelse tog åndemaneren sig af, og den blev regnet for at være grundlæggende i drengens og den unge mands liv. I de lange vinteraftener, når vejret ikke tillod fangerne at gå på havet, indbød man en gammel fortæller til fælleshuset – gajigi (hver udvidet familiegruppe havde sit hus, hvor der blev holdt mange forskellige fester og sportskampe). Sædvanligvis var det familiegruppens åndemaner, der fortalte. Han berettede de gamle myter, sagn og overleveringer om eskimoernes liv. Det var en ideologisk bearbejdning af ungdommen i åndemanerens ånd.
- 13 Besværgelserne (gamisut) var forskellige, men havde alle magisk karakter. De blev brugt til at helbrede folk (pinirsatit), til at tage hævn med (ujvalatit), til at frembringe fangstlykke med (niqingjutit), for at få den hval, man jagede, til at tage retning mod land (ajatarsigatit), for at få vejret til at være stabilt (silalirutit) eller for at få det til at ændre sig til det bedre o. s. v.

Den oprindelige note 6 (som forklarer hvad en harpun er) er udeladt i oversættelsen. Så note 6 her = original note 7, o. s. fr.